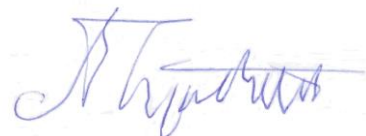


УДК: 159.923.2: 316.772.4



**Карелін Павло Анатолійович**

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ У РІЗНИХ  
КОМУНІКАТИВНИХ КОНТЕКСТАХ**

19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

**Автореферат**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

**Науковий керівник:** доктор психологічних наук  
**Кочубейник Ольга Миколаївна**,  
старший науковий співробітник лабораторії  
політико-правових відносин Інституту  
соціальної та політичної психології НАПН  
України

**Офіційні опоненти:** доктор психологічних наук, професор  
**Карпенко Зіновія Степанівна**, завідувач  
кафедри педагогічної та вікової психології  
Прикарпатського національного університету  
імені Василя Стефаника;

кандидат психологічних наук  
**Мітіна Світлана Володимирівна**, доцент  
кафедри психології та педагогіки Навчально-  
наукового гуманітарного інституту  
Таврійського національного університету імені  
В.І. Вернадського.

Захист відбудеться «30» вересня 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «29» серпня 2019 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради



Л. М. Коробка

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Розвиток новітніх технологій у різних галузях інтенсифікує контакти між людьми, суттєво посилюючи значення ефективної комунікації. Сучасна людина залучена у безліч комунікативних контекстів, кожен з яких висуває специфічні вимоги до здатності успішно долати труднощі у взаєминах. Невміння встановлювати та регулювати власні психологічні межі в різних комунікативних контекстах призводить до емоційної напруги, непорозумінь, конфліктів у родинях, між учасниками освітніх, виробничих і політичних процесів, тим самим поглиблюючи кризу інститутів сім'ї, влади і громадянського суспільства.

Проблема комунікації у психології має давню історію і всебічно вивчалась у працях українських та зарубіжних вчених. Особливості міжособистісної комунікації досліджувались у роботах І. Альтмана, Г. Андрєєвої, О. Бодальова, Дж. Бургун, О. Доценко, В. Духневича, С. Духновського, Е. Ільїна, В. Казміренка, Г. Келі, О. Кроніка, В. Куніциної, С. Мітіної, Дж. Міда, В. Мясіщева, М. Обозова, В. Паніото, Б. Паригіна, Л. Ракітіної, Е. Резнікова, Дж. Тібо, О. Смірної, Дж. Хоманса, О. Цуканової, В. Шутца.

Результати вивчення природи, змісту, динаміки і структури соціальних ситуацій наведено у дослідженнях М. Аргайла, Л. Бурлачука, Дж. Грехема, Н. Гришиної, Б. Екехаммара, Н. Казарінової, Н. Кантор, З. Карпенко, В. Куніциної, К. Левіна, Д. Магнуссона, У. Мішел, С. Московісі, Н. Погольши, Л. Ніколова, Р. Нісбета, Л. Роса, М. Слюсаревського, К. Стеббінса, У. Томаса, С. Тріфонової, А. Фернема, Д. Шибутані.

Обставини буття у сучасному світі, що актуалізують проблеми автентичності (О. Кочубейник), спільного простору (П. Горностай), близькості (В. Татенко, Т. Титаренко), толерантності (А. Скок), приватності, субординації, насилля спонукають дослідників фокусувати увагу на особливостях формування, функціонування та відновлення психологічних меж особистості як властивості свідомості співвідносити «Я» і оточення, забезпечуючи цільність психологічного простору особистості (А. Бурмістрова, О. Григор'єва, К. Левін, Н. Мозгова, С. Нартова-Бочавер, О. Тхостов).

Психологічні межі описуються дослідниками як неморфологічні, енергійні утворення (Е. Гартманн, Н. Попп); функціональні органи (Г. Амон, Т. Леві, П. Федерн); ментальні структури, які зумовлюють афект при контакті (Д. Бєскова, Ф. Перлз); знак (М. Ішкова); стримуючі бар'єри (Г. Клауд, Дж. Таунсенд); норми чи правила поведінки (Дж. Адамс, Г. Габард, Е. Лестер).

У галузі соціальної психології проблема психологічних меж особистості становить інтерес у контексті взаємодії особистості і соціального середовища, особливо з огляду на закономірності встановлення контакту особистості з оточенням (І. Альтман, Д. Тейлор). Утім наявні наукові дослідження (проксемічні, етологічні) переважно зосереджені на територіально-комунікативних аспектах інтеракції, де під особистісним простором розуміється суб'єктивно привласнена частина фізичного світу, в якій відбувається взаємодія, а «межі» відіграють соціально-нормативну роль (Дж. Бургун, К. Лорентс,

С. Петронію, Р. Сомер, А. Сторр, Е. Хол). Особливості встановлення особистістю власних психологічних меж як похідної від конкретного контексту спілкування та динамічні закономірності згаданого процесу загалом не були предметом спеціального вивчення, що й зумовило вибір теми дослідження: **«Особливості психологічних меж особистості у різних комунікативних контекстах»**.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дослідження виконано в межах науково-дослідницької роботи лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціальні діалоги у вимірах когнітивного спілкування» (державний реєстраційний номер 0113U002136). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол №02/12 від 31 січня 2012 р.) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол №3 від 27 березня 2012 р.).

**Мета дослідження** полягає у виявленні особливостей впливу комунікативних контекстів на специфіку функціонування психологічних меж особистості.

**Об'єкт дослідження** – діадна міжособистісна комунікація.

**Предмет дослідження** – динамічні та структурні особливості психологічних меж особистості у різних комунікативних контекстах.

**Завдання дослідження:**

1. На основі теоретичного аналізу досліджень, присвячених вивченню міжособистісної комунікації і психологічних меж особистості побудувати диспозиційно-ситуаційну модель конфігурування психологічних меж особистості.

2. Обґрунтувати методичні засади та процедуру емпіричного дослідження особливостей конфігурування психологічних меж особистості у різних комунікативних контекстах.

3. Розробити інструментарій для діагностики контекстуально обумовлених функціональних параметрів психологічних меж особистості.

4. Виявити динамічні та структурні особливості конфігурування психологічних меж особистості з огляду на контекст комунікації та властивості особистості.

5. Описати типові конфігурації психологічних меж особистості.

**Методи дослідження.** Для розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс методів, серед яких:

– *теоретичні*: аналіз та узагальнення наукової літератури із проблеми дослідження для з'ясування стану розробленості його предмету; систематизація та інтерпретація зібраних даних з метою визначення впливу комунікативного контексту і типу особистості на конфігурування її психологічних меж;

– *емпіричні*: експертне опитування для забезпечення репрезентативності вибірки змісту конструйованого опитувальника; авторський багатопіскальний опитувальник «Конфігурування психологічних меж особистості» – для вивчення особливостей контекстуальної динаміки психологічних меж особистості в

діадній міжособистісній комунікації; «Тест прихованих фігур» Г. Віткіна – для визначення полезалежності/полenezалежності особистості; методика «Психологічна близькість у стосунках» (О. Кроніка, Є. Кронік) – для реєстрації типу комунікативного контексту; опитувальники «Методика діагностики психологічної межі особистості» (Т. Леві) і «Психологічні межі особистості» (Е. Гартманн) – для перевірки конструктивної валідності розробленого опитувальника;

– *математико-статистичні*: коефіцієнт  $\alpha$ -Кронбаха та  $\rho$  Спірмена-Брауна для оцінювання внутрішньої узгодженості шкал опитувальника; коефіцієнт рангової кореляції Спірмена для оцінювання ретестової надійності та конкурентної валідності шкал опитувальника, а також для з'ясування структурних особливостей психологічних меж у комунікативних контекстах; однофакторний дисперсійний аналіз – для виявлення значущих відмінностей при контекстуально обумовленому конфігуруванні психологічних меж; критерій U-критерію Манна-Вітні – для порівняльного попарного аналізу впливу полезалежності/полenezалежності на конфігурування психологічних меж; двофакторний дисперсійний аналіз – для виявлення ефектів взаємодії між комунікативними контекстами та полезалежністю/полenezалежністю особистості.

Обрахунки здійснено за допомогою комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics for Windows 16.0.

**Валідність і надійність дослідження** забезпечувалися теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних положень, застосуванням експериментальної схеми person-x-environment із рандомізованими вибірками; використанням плану із суб'єктною незалежною змінною та плану із керованою незалежною змінною, а також застосуванням коректних методів математичної статистики із використанням сучасних програм обробки даних.

**Наукова новизна** одержаних результатів.

**Уперше:**

– визначено *особливості конфігурування психологічних меж особистості* з огляду на контекст комунікації та властивості особистості:

– *контекстуально-динамічні*, які полягають у тому, що *середовищна чутливість* є найвищою за умов дистантності, найнижчою – за умов близькості; *реактивна керованість* має найвищі показники при домінуванні, найнижчі – при підкоренні; *організмична чутливість* є найвищою при домінуванні, найнижчою – при дистантності; *проактивна керованість* є найвищою при домінуванні, найнижчою – при підкоренні; *проникність* є найвищою при домінуванні, найнижчою – при дистантності;

– *особистісно-динамічні*, які виражені зворотними патернами середовищної та організмичної чутливості у полезалежних/полenezалежних осіб;

– *структурні*, які характеризуються наявністю інтраперсонального та інтерперсонального рівнів і респонсивного та ініціативного типів встановчо-регуляторних процесів;

– встановлено, що модус міжособистісних стосунків (домінування, підкорення, дистантності, близькості) з комунікативним партнером визначає актуальну конфігурацію психологічних меж, котра характеризується функціональною спрямованістю і ситуаційною відповідністю;

– запропоновано *типи конфігурування* психологічних меж особистості: *респонсивний тип*, обумовлений зовнішньо мотивованою активністю суб'єкта, який захищає власні психологічні межі й простори за умов їхнього порушення з боку інших; *ініціативний тип*, що визначається внутрішньо мотивованою активністю суб'єкта, який довільно встановлює та регулює психологічні межі, реалізуючи у комунікації потреби, бажання й наміри, спричинені актуальними дефіцитами власного психологічного простору;

– охарактеризовано *типові конфігурації психологічних меж* особистості як похідні від певного комунікативного контексту, усереднені ситуативні контури їхніх функціональних параметрів (*активно-експансивну, пасивно-реципієнтну, пасивно-резистивну, активно-конгруентну*) і описано їхні функції у міжособистісному спілкуванні;

– встановлено, що дистантність/близькість як середовищна детермінанта більшою мірою позначається на процесах інтраперсонального, а домінування/підкорення – інтерперсонального рівня конфігурування;

– доведено, що середовищна та організмична чутливості психологічних меж визначаються спільною дією диспозиційних і ситуаційних детермінант, а керованість психологічних меж залежить переважно від ситуаційних детермінант;

#### ***Поглиблено уявлення:***

– про психологічні межі особистості як ситуативно-гнучкі й контекстуально-обумовлені психічні утворення, що протилежить тлумаченню цих меж як сталих характерологічних ознак особистості;

– про можливість застосування двохфакторної схеми «person-x-environment» для емпіричного вивчення особливостей конфігурування особистістю власних психологічних меж у діадній міжособистісній комунікації.

**Практичне значення одержаних результатів.** Результати дослідження дозволять сформулювати як окремі методичні прийоми і техніки психологічної консультативно-корекційної роботи, націлені на діагностику, терапію та профілактику негармонійних міжособистісних стосунків з порушенням психологічних меж, так і рекомендації щодо розроблення групових тренінгів, спрямованих на попередження і подолання конфліктів, насильства або відчуження у взаємовідносинах. Розроблений багатошкальний опитувальник «Конфігурування психологічних меж особистості» дозволить діагностувати міру вираженості функціональних параметрів психологічних меж особистості (середовищна та організмична чутливість, проактивна та реактивна керованість, проникність), враховуючи специфіку міжособистісних стосунків респондента з конкретним діадним партнером та буде корисним у діяльності практичних психологів, профорієнтаторів, шлюбних консультантів, педагогів, менеджерів з персоналу та ін. спеціалістів. Отримані теоретичні та емпіричні результати

можуть бути використані у викладанні курсів із соціальної психології, психології особистості, віктимології, медіації, конфліктології, психології управління та організаційної психології.

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи Інституту консультування та психотерапії Асоціації психологів України (довідка № 0105 від 13.05.2019 р.), громадської організації «Київська асоціація практикуючих психологів і психотерапевтів» (довідка №12 від 02.05.2019 р.), Коледжу інформаційних та соціальних технологій Енергодарського інституту державного та муніципального управління імені Р.Г. Хеноха «КПУ» (довідка №35 від 28.05.2019 р.).

**Апробація результатів дослідження.** Основні результати дисертаційної роботи доповідалися та обговорювалися на: Всеукраїнській науковій конференції «Другі Сіверянські соціально-психологічні читання», 16 листопада 2011 р. в Чернігівському національному педагогічному університеті ім. Т.Г.Шевченка; XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі», 23-24 листопада 2011 р. у ВМУРОЛ «Україна»; Всеукраїнській науковій конференції «Треті Сіверянські соціально-психологічні читання», 21 листопада 2012 р. в Чернігівському національному педагогічному університеті ім. Т.Г.Шевченка; Міжнародній науково-практичній конференції «Регістри стосунків», 8-9 грудня 2012 р. в КНУ ім. Т.Г. Шевченка; Всеукраїнській ювілейній науковій конференції «Четверті Сіверянські соціально-психологічні читання», 13 листопада 2013 р. в Чернігівському національному педагогічному університеті ім. Т.Г.Шевченка; III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Регістри стосунків», 3-4 грудня 2016 р. в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України.

**Публікації.** Результати дослідження відображено у 10 публікаціях, серед яких 4 статті – у фахових наукових виданнях, включених до переліку МОН України, 2 статті – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 4 публікації – в інших наукових виданнях України.

**Структура та обсяг роботи.** Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 215 найменувань (з них 46 – англійською мовою), і додатків. Загальний обсяг дисертації складає 288 сторінки, з них – 199 сторінки основного тексту. У роботі представлено 16 таблиць, 5 рисунків, які займають 10 сторінок, та 4 додатки.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, представлено методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичну значущість, наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних меж особистості як психічного утворення» – висвітлено низку науково-психологічних підходів до розуміння психологічних меж,

проаналізовано погляди на сутність, функції та генезу цього феномену, артикульовано зв'язок між функціонуванням психологічних меж і психологічним простором особистості, окреслено роль соціальної ситуації спілкування як контекстуального чинника динаміки меж у діадній міжособистісній комунікації, а також представлено теоретичну модель диспозиційно-ситуаційного конфігурування психологічних меж особистості у діадній комунікації.

Аналіз теоретичних поглядів та емпіричних здобутків засвідчив переважно міждисциплінарний характер досліджень у цій площині, що, своєю чергою, спричинює відсутність визначальної інтерпретації психологічної межі особистості. Вона розуміється як ментальне утворення (Д. Бескова, К. Левін, Ф. Перлз, Е. Гартманн), як енергійне утворення (Н. Поп), як «зонд свідомості» (О. Тхостов), як функціональний орган (Г. Амон, Т. Леві, П. Федерн), як периферійна область психологічного простору (А. Бурмістрова, С. Нартова-Бочавер, Н. Мозгова), як бар'єр (Г. Клауд, Дж. Таунсенд), як знак (М. Ішкова), як норма чи правило у комунікації (Г. Габард, Е. Лестер). Встановлено, що психологічні межі різняться на інтра- та інтерперсональному рівнях і виконують різні функції у комунікації.

У результаті розгляду топологічних теорій взаємодії особистості із середовищем (А. Бурмістрова, К. Левін, С. Нартова-Бочавер, О. Григор'єва, А. Драпака, О. Тхостов) зроблено висновок, що соціально-психологічне вивчення впливу комунікативного контексту на особливості динаміки та структури психологічних меж особистості повинно концентруватись на тих компонентах психологічного простору людини, які задіяні у спілкуванні.

Проаналізовано соціально-психологічні підходи до типологізації соціальних ситуацій (М. Аргайл, Л. Бурлачук, Н. Грішина, К. Левін, Д. Магнуссон, Л. Ніколов, М. Слюсаревський, К. Стеббінс, С. Тріфонова, А. Фернем, Д. Шибутані), серед яких окреме місце відведено ситуаціям діадного міжособистісного спілкування (Г. Балл, Г. Келлі, Дж. Тібо, В. Шутц), які постають чинниками актуалізації психологічних меж. Наголошено, що комунікативний партнер виступає значущим елементом соціальної ситуації, а модус міжособистісних стосунків (домінування, підкорення, дистантності, близькості), із ним постає ситуаційним чинником актуалізації психологічних меж особистості.

Презентовано теоретичну модель диспозиційно-ситуаційного конфігурування психологічних меж особистості у діадній комунікації, в якій уточнено та операціоналізовано специфіку встановчо-регуляторних процесів (рис.1).

Психологічні межі особистості тлумачено як психічне утворення, що представлене у комунікації на двох рівнях функціонування. На інтраперсональному рівні вони постають як інтрапсихічний функціональний орган, що в афективно-когнітивному форматі презентує особистості відчуття неперервності власної ідентичності (чіткої відокремленості «Я» від «не-Я») та виконує критично-розмежувальну, сигнальну та транзиторну функції. На інтерперсональному рівні межі виявляють себе як знак (вербальний,



невербальний або предметно-середовищний), що встановлюється у комунікації і постає зовнішнім репрезентантом поточного стану інтраперсональних меж (тобто як засіб інформування іншого про бажане/небажане або припустиме/неприпустиме у міжособистісному спілкуванні), виконуючи нормативно-регламентуючу функцію.

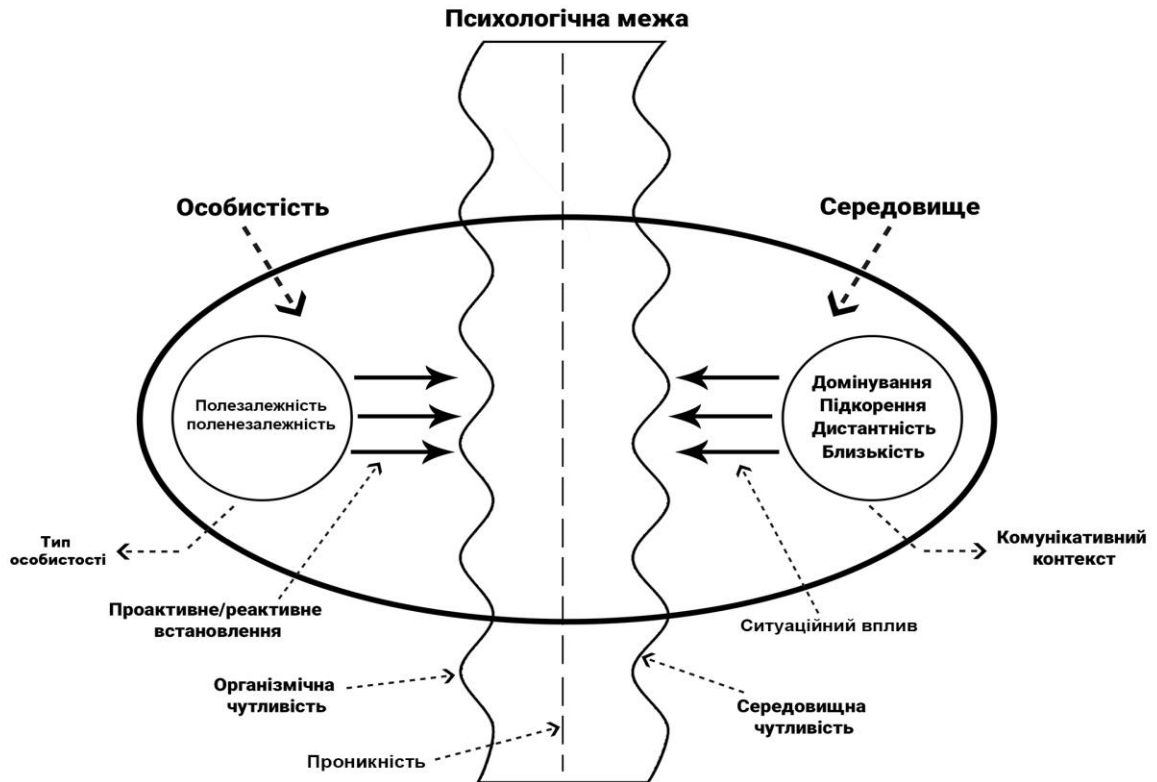


Рис. 1. Теоретична модель диспозиційно-ситуаційного конфігурування психологічних меж особистості у діадній комунікації.

Визначено ключові функціональні параметри психологічних меж особистості, а саме: «середовищну чутливість» – здатність особистості усвідомлювати порушення власних психологічних меж або тиск на них з боку інших, «організмичну чутливість» – здатність особистості усвідомлювати власні потреби, бажання і наміри, які вимагають реалізації у комунікації, «реактивну керованість» – здатність особистості активно захищати власні межі від зовнішніх зазіхань, «проактивну керованість» – здатність особистості довільно встановлювати, усувати психологічні межі і регулювати їхню проникність, «проникність» – міра відкритості і доступності власних психологічних просторів у комунікації.

Запропоновано поняття про конфігурування психологічних меж особистості, під яким розуміється процес зміни функціональних параметрів цих меж у системі полівимірного психологічного простору особистості. Відтак, конфігурація психологічних меж – це базований на актуальному стані ситуаційний контур функціональних параметрів (чутливості, керованості та проникності), який встановлює особистість для задоволення власних потреб у конкретному комунікативному контексті.

У другому розділі – **«Програма і методи емпіричного дослідження особливостей конфігурування психологічних меж особистості у різних комунікативних контекстах»** – описано етапи складання емпіричної програми дослідження, наведено процедури забезпечення його валідності, обґрунтовано вибір діагностичного інструментарію та представлено засади розроблення авторського опитувальника «Конфігурування психологічних меж особистості».

Емпірична програма дослідження складалась із чотирьох етапів: *пошукового*, на якому було здійснено верифікацію теоретичних припущень щодо структури психологічного простору особистості, відносно котрого здійснюється конфігурування психологічних меж особистості у комунікації; *психометричного*, що передбачав розроблення і перевірку надійності та валідності авторського опитувальника «Конфігурування психологічних меж особистості»); *діагностичного*, спрямованого на виявлення показників диспозиційних та ситуаційних незалежних змінних, а також функціональних параметрів психологічних меж особистості; *аналітичного*, метою якого було з'ясування особливостей конфігурування психологічних меж особистості у різних комунікативних контекстах. Інструментами виокремлення згаданих особливостей були процедури одно- та двохфакторного дисперсійного та порівняльного аналізів. *Загальна кількість* випробуваних становила 927 опитуваних.

На *психометричному етапі* вибірка становила 232 особи (127 чоловіків, 105 жінок, віком від 18 до 68 років) та формувалася за принципом зручної простої вибірки. На *діагностичному етапі* брали участь – 695 осіб (311 чоловіків, 384 жінки) віком від 18 до 68 років, вибірка вірогідна за принципом «зручної простої вибірки». Обсяг вибіркової сукупності на *аналітичному етапі* становив – 528 осіб віком від 18 до 64 років.

Виявлення особливостей конфігурування психологічних меж особистості залежно від її полезалежності/поленезалежності здійснювалося за допомогою порівняльного аналізу (U-критерій Манна-Вітні). З метою забезпечення внутрішньої валідності дослідження обґрунтовано доцільність застосування диспозиційно-ситуаційної схеми «person-x-environment» та таких методів контролю, як формування випадкових вибірових сукупностей для міжсуб'єктного порівняння шляхом рандомізації, контроль внутрішньогрупового розподілу побічних змінних для запобігання випадкового чи систематичного змішування, контроль вмотивованості респондентів на стадії тестування.

У **третьому розділі** – **«Особливості конфігурування психологічних меж особистості у діадній міжособистісній комунікації»** – охарактеризовано психометричні показники, отримані під час розробки авторського опитувальника «Конфігурування психологічних меж особистості», розкрито особливості впливу комунікативних контекстів та полезалежності/поленезалежності особистості на конфігурування її психологічних меж у діадній міжособистісній комунікації, описано чотири типові конфігурації психологічних меж, що виникають у досліджуваних комунікативних контекстах.

Репрезентативність вибірки змісту опитувальника «Конфігурування

психологічних меж особистості» досягалася за допомогою процедур експертного опитування. Виокремлено вісім вимірів психологічного простору особистості, які, на думку експертів, найчастіше задіяні у діадній комунікації: тілесність, речі, території, найближче соціальне оточення, соціальні ролі, емоції, ідеї та час.

Завдяки контент-аналізу відповідей визначено ключову феноменологію, на основі котрої зрештою було сформульовано 133 твердження, з яких в остаточну версію опитувальника увійшло 113. Кожна з п'яти основних шкал опитувальника (середовищна чутливість, реактивна керованість, організмична чутливість, проактивна керованість, проникність) налічує від 20 до 24 тверджень та 6 – шкала соціальної бажаності). Вони складені у контекстуально варіативний і міжособистісно орієнтований спосіб.

У результаті перевірки шкал опитувальника на надійність за показниками внутрішньої узгодженості та при розщепленні шкал навпіл ( $\alpha$ -Кронбаха та  $\rho$  Спірмена-Брауна відповідно) отримано такі показники (див. табл.1). Вибірка перевірки узгодженості формувалася за принципом зручної простої вибірки – 201 респондент (112 чоловіків, 89 жінок, віком від 18 до 68 років).

Таблиця 1.

### Надійність шкал за показниками внутрішньої узгодженості

	Середовищна чутливість	Реактивна керованість	Організмична чутливість	Проактивна керованість	Проникність	Соціальна бажаність
Коефіцієнт узгодженості $\alpha$ -Кронбаха	0,82	0,82	0,80	0,65	0,88	0,66
Коефіцієнт розщеплення за Спірманом Брауном	0,79	0,74	0,65	0,42	0,86	0,6

Показники ретестової надійності (табл. 2), а також конкурентної валідності (табл. 3), яка встановлювалася на основі порівняння шкал авторського опитувальника зі шкалами Методики діагностики психологічної межі особистості Т.С. Леві (2013 р.) і методики «Психологічні Межі особистості» Е. Гартманна в адаптації О.В. Шамшикової та В.І. Волохової (2013 р.), розраховувалися за допомогою коефіцієнту рангової кореляції Спірмена.

Ретестова вибірка та вибірка валідації формувалися як зручні прості (перша з них – N 26 респондентів (14 чоловіків, 12 жінок) віком від 18 до 54 років, друга – N 31 респондент (15 чоловіків, 16 жінок), віком від 18 до 54 років).

Таблиця 2.

### Ретестова надійність шкал опитувальника

	Середовищна чутливість	Реактивна керованість	Організмична чутливість	Проактивна керованість	Проникність	Соціальна бажаність
Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена	$\rho_t = 0,88$ ( $p = 0,000$ )	$\rho_t = 0,91$ ( $p = 0,000$ )	$\rho_t = 0,82$ ( $p = 0,000$ )	$\rho_t = 0,82$ ( $p = 0,000$ )	$\rho_t = 0,95$ ( $p = 0,000$ )	$\rho_t = 0,82$ ( $p \leq 0,001$ )

**Конвергентна та дивергентна валідація шкал опитувальника**

Шкали методики Т.С. Леві	СЧ	РК	ОЧ	ПК	ПР
Межа, що активно не впускає, непроникна межа	-	$\rho_0=0,46$ ( $p \leq 0,01$ )	-	$\rho_0=0,40$ ( $p \leq 0,01$ )	-
Межа, що активно вбирає	-	-	$\rho_0=0,54$ ( $p \leq 0,01$ )	$\rho_0=0,39$ ( $p \leq 0,01$ )	-
Межа, що активно стримує	-	-	-	$\rho_0=0,44$ ( $p \leq 0,01$ )	-
Спокійно-нейтральна межа	$\rho_0=-0,57$ ( $p \leq 0,001$ )	-	-	-	-
<i>Шкала методики Е. Гартманна</i>					
«Тонкі»/«товсті» межі	-	-	-	-	-

*Примітки:* СЧ – середовищна чутливість; РК – реактивна керованість; ОЧ – організмична чутливість; ПК – проактивна керованість; ПР – проникність.

Однофакторний дисперсійний аналіз для незв'язаних вибірок застосовувався для дослідження впливу комунікативного контексту (як середовищної детермінанти) на функціональні параметри психологічних меж особистості. Отримані дані засвідчують, що такий вплив наявний для кожного із функціональних параметрів ( $df_1 = 3$ ;  $df_2 = 524$ ; середовищна чутливість»  $F=3,979$ ;  $p < 0,01$ ; організмична чутливість  $F=6,510$ ;  $p < 0,000$ ; реактивна керованість  $F=5,993$ ;  $p < 0,01$ ; проактивна керованість  $F=18,290$ ;  $p < 0,000$ ; проникність  $F=24,410$ ;  $p < 0,00$ . Зроблено висновок, що функціональні параметри психологічної межі різняться між двома, трьома і більше контекстами, що підтверджує гіпотезу про її ситуативно гнучку і контекстуально сенситивну природу.

Виявлено низку контекстуальних особливостей динаміки функціональних параметрів психологічних меж особистості. Середовищна чутливість є найвищою за умов дистантності ( $X_{ср}=68,9$ ), найнижчою – за умов близькості ( $X_{ср}=63,7$ ) при  $p=0,010$ . Реактивна керованість має найвищі показники при домінуванні ( $X_{ср}=74,2$ ), найнижчі при підкоренні ( $X_{ср}=68,7$ ) при  $p < 0,001$ . Організмична чутливість є найвищою при домінуванні ( $X_{ср}=80,7$ ), найнижчою – при дистантності ( $X_{ср}=75,5$ ) при  $p = 0,001$ . Проактивна керованість є найвищою при домінуванні ( $X_{ср}=69,6$ ), найнижча – при підкоренні ( $X_{ср}=62,9$ ) при  $p < 0,001$ . Проникність є найвищою при домінуванні ( $X_{ср}=91,4$ ), найнижчою – при дистантності ( $X_{ср}=76,7$ ) при  $p < 0,001$ .

Підтверджено гіпотезу про полярність показників психологічних меж особистості у протилежних комунікативних контекстах, а саме: середовищна чутливість меж демонструє свій мінімум при контексті близькості та максимум – при дистантності, реактивна та проактивна керованість мають мінімум при підкоренні та максимум – при домінуванні.

Визначено, що комунікативний контекст не тільки детермінує відкритість психологічних просторів людини у спілкуванні, але також чинить вплив на функціональність психологічних меж у цілому (тобто спроможний послаблювати або підсилювати їх ефективність на інтра- та інтерперсональному рівнях).

Ґрунтуючись на виявлених особливостях психологічних меж особистості зроблено висновок, що актуальне соціальне середовище кардинальним чином визначає своєрідність конфігурацій психологічних меж. Модус міжособистісних стосунків з партнером регулює доступність психологічного простору та визначає актуальну конфігурацію психологічних меж, котра характеризується функціональною спрямованістю і ситуаційною відповідністю.

Виокремлено чотири типові конфігурації психологічних меж та їхні міжособистісні функції. Активно-експансивна конфігурація психологічних меж особистості є похідною від контексту домінування, а пасивно-реципієнтна конфігурація психологічних меж особистості складається у контексті підкорення (див. рис. 2).

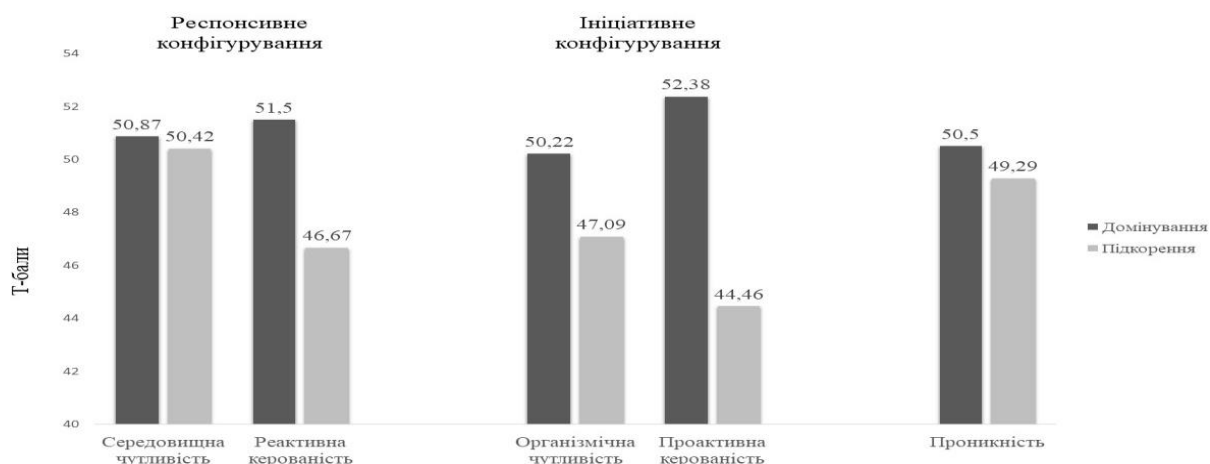


Рис 2. Порівняльна гистограма активно-експансивної та пасивно-реципієнтної конфігурацій

Пасивно-резистивна конфігурація психологічних меж особистості складається у контексті дистантності, а активно-конгруентна конфігурація психологічних меж особистості є похідною від контексту близькості (див. рис. 3).

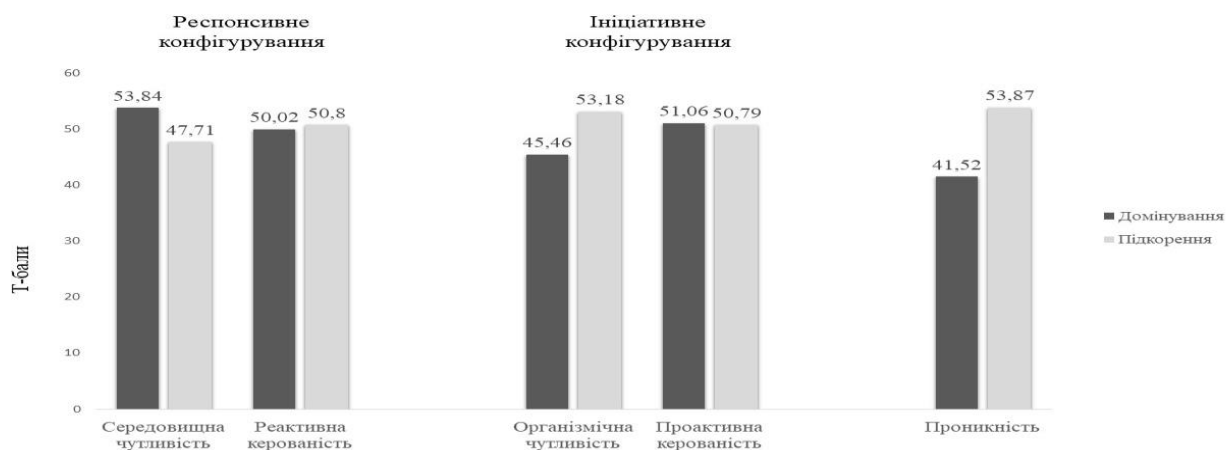


Рис 3. Порівняльна гистограма пасивно-резистивної та активно-конгруентної конфігурацій

Активно-експансивна конфігурація сприяє керуванню і лідерству, пасивно-реципієнтна – «поведінці веденого», як в умовах субординаційних, так і неформальних обставин, пасивно-резистивна забезпечує конструктивність контакту при захисті власного психологічного простору, активно-конгруентна – допомагає задовольняти потреби у підтримці, дружбі, любові та особистісному зростанні.

За результатами порівняльного аналізу впливу полезалежності/полenezалежності особистості як диспозиційної детермінанти процесів конфігурування психологічних меж особистості (за критерієм U-Манна-Вітні) встановлено, що існують статистично значущі відмінності між двома субвибірками за показниками середовищної чутливості ( $p < 0,001$ ), організмичної чутливості ( $p = 0,010$ ) та проникності ( $p = 0,37$ ) психологічних меж.

Доведено, що чутливість психологічних меж визначається спільною дією зазначених диспозиційних і ситуаційних детермінант, а керованість психологічних меж більшою мірою залежить від ситуаційних детермінант (тобто комунікативного контексту). Встановлено, що психологічні межі полезалежних осіб більш чутливі до середовища та менш чутливі до власного організму, а психологічні межі полenezалежних осіб демонструють протилежний патерн чутливостей.

Завдяки двохфакторному дисперсійному аналізу досліджено одночасний вплив комунікативного контексту (як ситуаційної детермінанти) та полезалежності/полenezалежності особистості (як диспозиційної детермінанти) на функціональні параметри психологічних меж особистості. Виявлено ефект взаємовпливу середовищних і особистісних факторів на організмичну чутливість психологічних меж ( $p = 0,040$ ), а саме: полenezалежні особи краще відчують потреби власного психологічного простору, бажання та наміри й асоційовані з ними психологічні межі у контекстах дистантності та близькості. Комунікативні контексти домінування і підкорення не взаємодіють з полезалежністю/полenezалежністю особистості за жодним параметром психологічних меж особистості.

## ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та емпіричне вирішення наукової проблеми, що виявляється у розкритті особливостей впливу комунікативних контекстів на специфіку функціонування та конфігурації психологічних меж особистості; у вивченні динаміки і структури психологічних меж залежно від контексту комунікації та типу особистості.

Результати, отримані в ході дослідження, дають можливість зробити наступні висновки.

1. Психологічні межі особистості інтерпретовано як психічне утворення, представлене у комунікації на двох рівнях функціонування, на кожному з котрих воно виконує специфічні функції, а саме: критично-розмежувальну, сигнальну і транзиторну функції на інтраперсональному та нормативно-регламентуючу функцію на інтерперсональному рівнях. Функціональними параметрами цього

утворення є середовищна й організмична чутливість, реактивна й проактивна керованість, проникність.

Конфігурування психологічних меж особистості визначено як процес змінювання у процесі комунікації згаданих функціональних параметрів у системі полівимірного психологічного простору особистості, вимірами якого є тілесність, речі, території, найближче соціальне оточення, соціальні ролі, емоції, ідеї та час.

Виявлено респонсивний та ініціативний типи цього процесу, перший обумовлений зовнішньо мотивованою активністю суб'єкта, який захищає власні психологічні межі й простори за умов їхнього порушення з боку інших; другий – внутрішньо мотивованою активністю суб'єкта, який довільно встановлює та регулює психологічні межі, реалізуючи у комунікації потреби, бажання й наміри, спричинені актуальними дефіцитами власного психологічного простору.

Таким чином, конфігурація психологічних меж особистості розглядається як базований на актуальному стані ситуативний контур їхніх функціональних параметрів, який встановлює особа для задоволення власних потреб у конкретному комунікативному контексті. Кожна конфігурація детермінована модусами міжособистісних стосунків у соціальних ситуаціях спілкування і типом особистості, що їх встановлює.

За результатами теоретичного аналізу побудовано модель диспозиційно-ситуаційного конфігурування психологічних меж особистості у діадній комунікації, яка висвітлює особливості функціонування психологічних меж особистості під впливом особистісних та середовищних детермінант.

2. Розуміння психологічних меж особистості як подвійно детермінованих потребує введення у розгляд диспозиційної та ситуаційної незалежних змінних, а саме: 1) полезалежності/полenezалежності особистості як властивості, що має високий ступінь транс-ситуативної стабільності та є релевантною щодо досліджуваного процесу, 2) чотирьох модусів міжособистісних стосунків (домінування, підкорення, дистантності, близькості), що відповідають різним комунікативним контекстам.

Основною загрозою внутрішньої валідності постає нееквівалентність вибірових сукупностей, що слід контролювати застосуванням експериментальної схеми person-x-environment із рандомізованими «зручними простими» вибірками, а також методами первинного контролю внутрішньогрупового розподілу побічних змінних.

3. Конфігурація психологічних меж особистості визначалася через вимірювання функціональних параметрів (середовищна і організмична чутливість, реактивна і проактивна керованість, проникність), для чого було розроблено особистісний опитувальник «Конфігурування психологічних меж особистості», спрямований на діагностику функціональних параметрів цих меж у восьми вимірах психологічного простору особистості (тілесність, речі, території, найближче соціальне оточення, соціальні ролі, емоції, ідеї та час) і за п'ятьма основними шкалами («Середовищна чутливість», «Реактивна керованість», «Організмична чутливість», «Проактивна керованість», «Проникність»).

Перевагою опитувальника є його контекстуально варіативна і міжособистісно орієнтована структура тверджень, що дозволяє діагностувати психологічні межі особистості при вирішенні широкого спектру практичних завдань.

4. Виявлено низку контекстуальних особливостей динаміки психологічних меж особистості: *середовищна чутливість* є найвищою за умов дистантності, найнижчою – за умов близькості; *реактивна керованість* має найвищі показники при домінуванні, найнижчі – при підкоренні; *організмична чутливість* є найвищою при домінуванні, найнижчою – при дистантності; *проактивна керованість* є найвищою при домінуванні, найнижчою – при підкоренні; проникність є найвищою при домінуванні, найнижчою – при дистантності.

Доведено, що й середовищна, й організмична чутливість психологічних меж залежать від спільної дії диспозиційних і ситуаційних детермінант, проте керованість залежить переважно від ситуаційних детермінант (тобто комунікативного контексту).

Комунікативний контекст не тільки детермінує відкритість психологічних просторів людини у спілкуванні, але також чинить вплив на функціональність психологічних меж загалом (тобто спроможний послаблювати або підсилювати їх ефективність на інтра- та інтерперсональному рівнях). Психологічні межі полезалежних осіб більш чутливі до дії середовищного чинника, а полenezалежних – до дії диспозиційного чинника.

5. Модус міжособистісних стосунків з комунікативним партнером (домінування, підкорення, дистантності, близькості) визначає актуальну конфігурацію психологічних меж, котра характеризується функціональною спрямованістю і ситуаційною відповідністю. Описано чотири типові конфігурації: *активно-експансивна* – сприяє керуванню і лідерству, *пасивно-реципієнтна* – «поведінці веденого» за умов і субординаційних, і неформальних обставин, *пасивно-резистивна* – забезпечує конструктивність контакту при захисті власного психологічного простору, *активно-конгруентна* – допомагає задовольняти потреби у підтримці, дружбі, любові та особистісному зростанні.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у дослідженні комплементарності/неузгодженості конфігурацій психологічних меж діадних партнерів, а також, у вивченні інших контекстуальних і особистісних факторів, які обумовлюють конфігуративні процеси.

## **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

***А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***

*Статті у наукових фахових виданнях затверджених МОН України:*

1. Карелін, П.А. (2011). Роль «межі» у розумінні людиною себе та дійсності. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 94 (1), 186-189.



2. Карелін, П.А. (2012). Функціональні відмінності психологічних меж особистості на прикладі психоаналізу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 105 (1), 135-139.

3. Карелін, П.А. (2013). Конфігурування внутрішнього простору особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 8 (11, 1), 441-449.

4. Карелін, П.А. (2016). Інтраперсональний та інтерперсональний аспекти функціонування психологічних меж особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 38 (41), 63-73.

*Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:*

5. Карелін, П.А. (2017). Досвід розроблення опитувальника «Конфігурування психологічних меж особистості». *Психологічні перспективи*. 29, 92-104.

6. Карелін, П.А. (2018). Застосування схеми «person-x-environment» в емпіричному дослідженні психологічних меж особистості. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 3 (62), 68-77.

#### ***Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:***

7. Карелін, П.А. (2011). Порушення психологічних меж особистості при інвалідності. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: матеріали XII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23-24 листопада 2011 р.)*, 164-166.

8. Карелін, П.А. (2012). Клієнт-центроване консультування схильних до віктимності осіб з використанням концепту психологічних меж особистості. *Регістри стосунків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8-9 грудня 2012 р.)*, 127-128.

9. Карелін, П.А. (2013) Просторово-динамічний підхід у виокремленні характерологічних особливостей особистості. *Четверті Сіверянські соціально-психологічні читання: матеріали всеукр. ювіл. науков. конф. (Чернігів, 13 листопада 2013 р.)*, 74-75.

10. Карелін, П.А. (2016) Встановлення та регулювання особистісних меж у психотерапевтичній практиці. *Регістри стосунків III: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 3-4 грудня 2016 р.)*, 118-125.

### **АНОТАЦІЯ**

**Карелін П. А. Особливості психологічних меж особистості у різних комунікативних контекстах.** – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2019.

У роботі наведено результати дослідження особливостей конфігурування особистістю власних психологічних меж у різних комунікативних контекстах.

Психологічні межі особистості визначено як психічні утворення, що виконують критично-розмежувальну, транзиторну і сигнальну функції на інтраперсональному рівні та нормативно-регламентуючу функцію на інтерперсональному рівні у комунікації. Доведено, що модус міжособистісних стосунків (домінування, підкорення, дистантності, близькості) з комунікативним партнером, обумовлює доступність психологічного простору та визначає актуальну конфігурацію психологічних меж, котра характеризується функціональною спрямованістю і ситуаційною відповідністю. Конфігурацію психологічних меж особистості визначено як базований на актуальному стані ситуативний контур функціональних параметрів (чутливості, керованості та проникності), який встановлює особистість для задоволення власних потреб у конкретному комунікативному контексті. Охарактеризовано типові конфігурації психологічних меж особистості – активно-експансивну, пасивно-реципієнтну, пасивно-резистивну, активно-конгруєнтну і описано їхні міжособистісні функції. Розроблено опитувальник «Конфігурування психологічних меж особистості».

*Ключові слова:* психологічна межа, психологічний простір, конфігурування психологічних меж, соціальна ситуація, діадна комунікація, комунікативний контекст.

## ABSTRACT

**Karelin P. A. Specifics of psychological boundaries of personality in different communication contexts.** – Manuscript.

Dissertation for Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.05 – social psychology; psychology of social work. – Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

This work contains the results of our research in which we studied the specifics of how psychological boundaries are configured by a person in different communication contexts. We defined psychological boundaries of a person as a mental formation that fulfils a critical-demarcation, transitionary and signaling function on an intrapersonal level, and normative-regulatory function on an interpersonal level in communication.

Within the framework of the situational approach, we describe the modi of interpersonal relations (domination, submission, distancing and closeness) as communication contexts. We propose a theoretical model of dispositional-situational configuration of psychological boundaries of a person in dyadic communication.

We substantiate the application of the person-x-environment scheme for the empirical study of the specifics of configuring own psychological boundaries by a person in different communication contexts. We developed a contextually variable and interpersonal-oriented multiscale questionnaire "Configuring the psychological boundaries of personality".

We discovered the specifics of establishing and regulating of psychological boundaries by a person depending on Field dependence/independence and communication contexts of domination, submission, distancing and closeness. We described the following typical configurations of psychological boundaries of a person

– active-expansive, passive-recipient, passive-resistant, active-congruent; as well as their interpersonal functions.

*Key words:* psychological boundary, psychological space, configuring psychological boundaries, social situation, dyadic communication, communication context.

## АННОТАЦИЯ

**Карелин П. А. Особенности психологических границ личности в различных коммуникативных контекстах.** – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология, психология социальной работы. – Институт социальной и политической психологии НАПН Украины. – Киев, 2019.

В работе представлены результаты исследования проблемы конфигурирования личностью собственных психологических границ в различных коммуникативных контекстах. На основании ряда научных работ психологическая граница личности рассматривается как функционирующая на двух уровнях в коммуникации. Подчеркнуто, что социально-психологическое исследование динамики и структуры психологических границ в диадной коммуникации должно концентрироваться на компонентах психологического пространства личности, вокруг которых эти границы актуализируются.

Обосновывается положение о наличии динамических изменений в системе психологических границ личности в зависимости от особенностей ситуации общения. В результате рассмотрения социально-психологических подходов к типологизации и структурированию социальных ситуаций, коммуникативный партнер определен в роли одного из наиболее значимых контекстуальных факторов в ситуации общения. В рамках ситуационного подхода модусы межличностных отношений – доминирование, подчинение, дистантность, близость – описаны в качестве коммуникативных контекстов.

Предложена теоретическая модель диспозиционно-ситуационного конфигурирования психологических границ личности в диадной коммуникации, в которой уточнены и операционализированы ключевые элементы установительно-регуляторных процессов, имеющих отношение к функционированию психологических границ. В ней раскрыты ключевые функциональные параметры психологических границ личности, среди которых: средовая и организмическая чувствительность, реактивная и проактивная управляемость и проницаемость, имеющая отношение к открытости/закрытости психологических подпространств в коммуникации. Психологические границы личности определены, как психические образования, осуществляющие критически-розрагичительную, транзиторную и сигнальную функции на интраперсональном уровне и нормативно-регламентирующую функцию на интерперсональном уровне. Предложено понятие «конфигурирование психологических границ личности» – как процесс изменения их чувствительности, управляемости и проницаемости в диадной коммуникации. В

соответствии с целью и задачами исследования, ситуационными факторами конфигурирования психологических границ личности определены коммуникативные контексты доминирования, подчинения, дистантности и близости, а диспозиционными факторами – полезависимость/полenezависимость.

С целью повышения внутренней валидности эмпирического исследования обосновано применение схемы person-x-environment для изучения особенностей конфигурирования личностью собственных психологических границ в различных контекстах коммуникации. Конструктивная валидность схемы достигалась путем операционализации личностных независимых переменных (полезависимость/полenezависимость), средовых независимых переменных (коммуникативные контексты доминирования, подчинения, дистантности, близости) и зависимых переменных (функциональные параметры психологических границ, выделенные в теоретической модели), а также с помощью подбора релевантных психодиагностических методик. Использовались методы первичного контроля побочных переменных. Разработан контекстуально вариативный и межличностно ориентированный авторский многошкальный опросник «Конфигурирование психологических границ личности».

Выявлены особенности установления и регулирования личностью собственных психологических границ в зависимости от ее полезависимости/полenezависимости и коммуникативных контекстов. Благодаря применению дисперсионного анализа обнаружено, что модусы коммуникативных контекстов на значимом уровне статистической достоверности влияют на все выделенные параметры психологических границ. Сравнительный анализ по критерию U-Манна-Уитни показал, что в диадной коммуникации полезависимые/полenezависимые испытуемые на значимом уровне достоверности отличаются по обоим интраперсональным видам чувствительности психологических границ и по степени открытости своих психологических пространств и не отличаются в способности устанавливать границы, как реактивным, так и проактивным способом. Также двухфакторный дисперсионный анализ выявил эффект взаимодействия личностных и средовых факторов с организмической чувствительностью психологических границ личности, показав, что полenezависимые лица лучше полезависимых лиц ощущают собственные границы только в контекстах дистантности и близости. Охарактеризованы типичные конфигурации психологических границ личности – активно-экспансивная, пассивно-реципиентная, пассивно-резистивная, активно-конгруэнтная и описаны их межличностные функции.

*Ключевые слова:* психологическая граница, психологическое пространство, конфигурирование психологических границ, социальная ситуация, диадная коммуникация, коммуникативный контекст.